

Egy valami azonban egészen biztos, s ezt nem az eléggé bizonytalan lábakon álló nyelvtudományi, hanem a szabatos, mérhető adatokra alapozott, az alanyi, érzelmi ("szubjektív") értékelést nagy mértékben kirekesztő ("egzakt") természetstudomány: az embertan (anthropologia) egyáltalán nem támogatja a finnugor rokonságot. Egyrészt az uráli fajta-változatoknak mind a honfoglaló, mind a mai magyar nép körében meglehetősen kis mértékű, gyér előfordulása, másrészt a török népekre általában oly jellemző turáni-pámíri fajta-változatnak még a mai, kevertebb magyarságnak a körében oly elterjedt volta, különböző fölmérések szerint is számottevő %-ban való jelenléte erősíti. Azonfelül a finnugorokra éppenséggel nem jellemző elő-ázsiai (taurid), Fekete-tenger környéki, kaukázusi stb. fajta-változatok előfordulása bizonyítja. (Többek között ld. pl. Bárdi László: A xinjiangi sírletelek. In: Turán XXVIII. Új I. évfolyam 4. szám 1998. szeptember 81–91. A szerző főként Horváth Izabella: The Ancient Habitants of Xinjiang and their Origin. In: China Today, February 1996 46–49, Beijing, China című tanulmányára hivatkozik.) Az Amerikában élő neves magyar embertankutató Lipták Pál adatai 24% turánid, 20% pámíri, továbbá törökökre jellemző egyéb fajta-változatokkal együtt csaknem 50%-os arányt jelentenek a nemzettestben, míg szerinte az uráli fajta-változatokat csak 12,5% jelzi. Újabb Henkey Gyula a turánidot 27,7%-ban, a pámírit 9,3%-ban említi. A törökös egyének együttes előfordulását 43,7%-ra értékeli. (Vö. Őseink nyomában *A magyarság etnikai embertani képe*. Magyarság és Európa Kiadó. 1993 B. 53-63, 69–78; legújabb: *A magyarság keleti elemeinek embertani képe*. In: Turán (XXIX) II (1/1 1999 február-március 39–44.) Mások még kevesebbre: Árpád honfoglalóihoz fűződően éppenséggel 1% körülre teszik az uráli embertani jegyeket viselt egyének arányát! Mégpedig a turáni, pámíri stb. magyar embertani csoportok kétségtelenül Közép- és Belső-Ázsia, nem az észak-eurázsiai finnugor élet-tér felé mutatnak, még hozzá nagyon nyomatókosan! Henkey szavait idézem: "...Történeti embertani összefoglalók [...] alapján a törökös típusok (turánid, pámíri, előázsiai, mongoloid) a honfoglalóknál 50 %-ban, a finnugor alakok (uráli, lapponoid és a keletbalti finnugor alakjai) 15,6%-ban mutathatók ki.

A fenti háromszoros törökös túlsúllyal szemben az általam 1992 végéig vizsgált 29512 fajúsi és mezővárosi magyarnál ez a túlsúly tízszeres – 48,3%; a XVI-XIX. században is folyamatos, óslakos eredetű magyar népességnél átlagban tizenkilencszeres – 58% a 3%-hoz!; a keleti-mediterrán változatokat egyik réteghez se soroltam, bár azok a török türkméneknek, azerbajdzsánoknak, kázáni tatároknál, csuvasoknak és baskíroknál is gyakoriak, de jelentős számban mutathatók ki a finnugor mordvinoknál is. [...] Az egyoldalú ugor származáselmélet a magyarságot mesterségesen szigeteli el, mikor a közeli nyelvrokonságot a vogulra és osztyáakra szűkíti le. Embertani szempontból ez azért is tarthatatlan, mert az obi-ugorokra jellemző uráli típus a mai ma-

gyaroknál csak 0,1%-ban (!) mutatható ki, a további 4,5%(!) finnugor-jellegű forma a volgai finn népekhez kapcsolódik.

A mai fajúsi és mezővárosi magyarság embertani szempontból a bulgáriai tatárokhoz, a szintén török nyelvű balkárokhöz, káracsájakhoz, északi és déli kázákhokhoz, az alán eredetű összeütközéshez, a kaukázusi nyelvű csecsenekhez és ingusokhoz áll legközelebb..."

Még újabban éppenséggel az alább idézeteket írja: "...A turánid típus a Közép-Ázsiában a bronzkor óta őshonos, europoid jellegű ándronovói típus és a keletről érkező mongoloidok összeolvadásából keletkezett úgy, hogy az ándronovói volt az alapréteg és a mongoloid másodlagos. (Utal Lipták Pál: Zur Frage der anthropologischen Beziehungen zwischen dem mittleren Donaubecken und Mittelasien. In: Acta Orientalia Hungarica 5 1955) 271–312 és Iszmágul (ov), O.: *Nászelenyie Kázáhsztána ot epochi bronzi do szovremennosztii*. Alma Ata 1970.) Bár a turánid típus kialakulására az I. és X. század között került sor, de kisebb mértékű mongoloid hatás már az i. e. I. évezred közepétől, a szakáknál (szkitáknál) is kimutatható volt, ami a hunokkal való keveredésre vezethető vissza. (Idézi: Ginzburg, V. V.: Die Entstehung der mittelasiatischen Zwischenstromtypus. In: Homo 17 1960 172–190 tanulmányát.) [...] Már Bartucz is rámutatott arra: a mai magyaro-knál a turánid típusnak nagyrészt europoid jellegű változata a leggyakoribb. (Bartucz Lajos: A magyar ember. Bp. 1938 414–422.) [...] Bár Bartucz úgy vélte, az alföldi (szabatosabban "*Nagy-Magyar-Alföldi*") változat kifejezetten a magyarsághoz kötődik, viszont én azt nagy számban mutattam ki a bulgáriai tatároknál (Henkey Gyula: Russze környéki tatárok embertani vizsgálata. In: Anthropologia Hungarica 11 1972 137–164.), de észlelhető volt a kázákoknál, üzbégek-nél, uiguroknál, kaukázusi összetek-nél, a Középső-Volga menti csuvasoknál és cseremiszek-nél is, azaz nagyrészt középpázsiai eredetű népek-nél. (A cseremiszek ugyan finn nyelvűek, de őseik hosszabb ideig a csuvasok elődei, a volgai bolgár-törökök birodalma keretében éltek. [...] Bartucz már 1938-ban igen szabatosan írta le az alföldi változat embertani jellegét és arra is rámutatott, "*a külföld is (az alföldi változathoz sorolható) II. Rákóczi és Deák Ferenc-féle arcokban látta a legjellegzetesebb magyar típust. [...] A turánid típusba soroltak között gyakori a turáno-pámíri átmeneti alak...*" Gondolom: már ennyi is éppen elegendő, tényeken, méréseken nyugvó érv a magyar nemzettest nem finnugor, hanem középpázsiai, török eredete mellett. Ha ennyi nem lenne elegendő Kőrösi Csoma Sándor valóban nem délibábos elképzelései, de lángeszű megsejtése helyessége igazolására a kételkedők megnyugtatóására vegyük tovább a bizonyítás folyamatát.

A XX. század szérumtani (szerológiai) kutatásainak eredményeként vált ismeretessé egy, első pillanatra szinte hihetetlennek tűnő jelenség. Nevezetesen egyik

ember vérsavója kicsaphatja a másik ember vörösvérsejtjeit. Ez élettani tulajdonság. Már Landsteiner vizsgálatai megállapították az A, B, 0 vércsoport létezését. Nevezett eredetileg három tagú vércsoportja a további kutatások következményeként utóbb négy tagúra bővült, azóta is 0, A, B és AB jelzéssel illetik e négy, egymástól eléggé élesen elkülönülő csoportot. (Vérátömlesztéskor – köztudomásúan – csak azonos csoporthoz tartozó egyének vérének kölcsönözhetik más egyéneknek. Kivétel a 0 vércsoportú egyének "közössége".) Ismételt kutatások bizonyossága értelmében a fennebb megnevezett vércsoportok Mendel törvénye értelmében öröklődnek. További vizsgálatok eredményei szerint az egyes vérfajták (csoportok) nemzedékek hosszú során keresztül megmaradnak. Se betegségek, se külső tényezők nem hatnak rájuk. Későbbi kutatások folyamán arra is fény derült, hogy a vércsoportok százalékos megoszlása a különböző népekben, nemzetekben – szigorú törvényszerűséggel – az egyes emberfajták és alfajták körében állandó jellemző értékek, hacsak idők teltevel-múltával nagyobb vérkeveredés nem állott be...

A vércsoport-meghatározások értékeinek a fajta-élettan (magyarosabban "fajbiológia") keretében való fölhasználása jobbára magyar tudósok vizsgálatainak és meglátásainak tulajdonítható. Az egyes emberfajták keretében a vércsoportok megoszlása állandó s fajta-jellegű, fajtához kötődő. A földrajzi környezet, földrajzi viszonyok azokra egyáltalán nem hatnak!

A kialakult vércsoport-embertannak fő törekvése meghatározni az emberiség élettani történetét, múltbéli mozgásait, keveredéseit. (Ld. Nagy Ákos: *A vércsoport jelentősége a magyar őstörténet genetikai kutatásában*. A második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk: Csihák György. Bp.-Zürich 1994 101–121.) Ismeretes, hogy az ABO vércsoport alkotó részei testünk valamennyi szövetségében, szervében jelen vannak, sőt a vörös vérsejtek széthullása után is kimutathatók a sejtgyökök maradvékában. Száraz környezetben csodálatosan ellenállnak vegyi hatásoknak és még a vérfoltokban is kimutathatók. Öreg csontok szikkadt velejében sok beszáradt vér marad, de a csontok más részeiben is vannak aprólékos vizsgálattal kimutatható vérmaradványok. Úttörő kutatók pl. "aszalt" egyiptomi és rézbőrű (amerikai "indián") tetemek először száraz izommaradványaiból, majd csontjaiból mutatták ki vércsoportjaikat. A származás-kutatók (genetikusok) szerint az emberfajták (rasszok és nem fajok!) csoportjait az öröklő tulajdonságokat hordozó részecskék (kromoszómá-részecskék), más szóval génjeik különbözősége határozza el egymástól. A vércsoportok kialakulását viszont egy génpár kapcsolódása dönti el. Népeiségek (populációk) származásának és rokonságának a nyomozási eredményeit a vércsoportok öröklődésének ez az egyedülálló tulajdonsága teszi rendkívül értékesé. Az örökléstan, Mendel fölfedezése értelmében, egymáshoz szorosan kapcsolódó folyamatok összességén alapuló, bonyolult öröklődési szerkezetekre támaszkodik. Minden

egyed összes génjét, az öröklődő tulajdonságokat hordozó (kromoszóma) részecskéit (génjeit) szüleitől, illetve (rajtuk keresztül) nagyszüleitől, elődeitől öröklő és a két születtől átvett gének határozzák meg az illető ún. genotípusát. A gyermekek és szüleik vércsoportjai nem térnek el egymástól.

További jelentős, de aprólékos részletek mellőzésével – mások vizsgálatai alapján – röviden ismertetem a Kárpát-medencebeli vércsoport-vizsgálatok eredményeit. Péter János szerint pl. (Ld. *Vércsoport-meghatározások Erdélyben*. 1994 Vö. még Râmneanu, P., David, P.: *Cercetări asupra originii etnice a populației din Sud-Estul Transilvaniei pe baza compoziției serologice a sângelui*. In: Buletinul Eugenic și Biopolitic 1935 1-3 sz., valamint Csik Lajos–Kállay Ernő: *Vércsoport-vizsgálatok kalotaszegi községekben*. Gr. Teleki Pál Tudományos Intézet-Erdélyi Tudományos Intézet. Kny. az ETI 1940–1941. évi Évkönyvéből Kolozsvár 1942). Utóbbi tanulmány összefoglalásából kiemelt néhány következtetés: a. Föltűnő a krími tatárok meg a kalotaszegi magyarok p, q, r értékeinek nagy hasonlósága, b. Csikék megfigyelése szerint a kalotaszegi magyarság főképpen kelet-balti és turánid rassz-elemekből tevődik össze. Ezeknek tiszta vagy kevert típusa alkotja a magyar lakosság zömét, c. a vizsgált román nemzetiségűek legnagyobb része alpesi, kisebb részük dinári, kelet-balti, mediterrán, északi típusú vagy ezek keverékéhez tartozik. A román nemzetiségűek mind szerológiai, mind egyéb faji sajátágaikban különböznek a magyaroktól! Az erdélyi s moldvai magyarok vércsoportviszonyai semmiben se különböznek az anyaországi magyarok vércsoportviszonyaitól. Ezzel szemben – Csik és Kállay eredményeit mindenben megerősítőn – az erdélyi románok vércsoport-viszonyai lényegesen eltérnek a magyarok vércsoport-viszonyaitól! Kiszely István (Ld. A Föld népei. I. K. Bp. 1979 418.) így ír: "...A magyarságnál a B-gén és ennek következtében a B és AB vércsoport gyakrabban fordul elő, mint az európai népeknél általában..." Mellesleg megjegyezve "...A 'B' sajátosság főfészke Mongólián és Elő-Indiában volt!..." Kevesebb viszont az 0 és A vércsoportba tartozók száma. Vidékenként az országos átlagtól kisebb-nagyobb eltérés tapasztalható.

Másik, az ún. háptoglobín-rendszernek szerföltötti a jelentősége a származástanban (genetikában) a Föld eltérő népességei (populációi) különbségének a megállapításában. A háptoglobín vérsavó (a szervezetnek a kórokozókkal szembeni ellenállását fokozó vérsavóról esik szó az alábbiakban!) tanulmányozása során J. Woszcik lengyel vérsavó kutató jutott rendkívül figyelemre méltó eredményre. (*Distribution of Haptoglobin in Human Populations and Their Antropological Implications*. In: *Acta Medica Polona XIII – 1 – magyarul: a háptoglobín megoszlása az emberi népességben és annak embertani alkalmazása* – Nagy Ákos után.) Woszcik 21 európai népcsoport adatait hasonlította össze táblázatban. Adatok csupán ennyiről állottak rendelkezésére. Az első három sorban szábmék (lappok), finnek és magyarok

adataihoz fűződön állapítja meg, hogy a közölt 21 nép közül és között a legtöbb hasonlóságot árulják el, helyesebben – az összes többihez mérve közöttük a legkevesebb a különbség. Észrevételét nem hagyván megjegyzéstelenül, ekképpen folytatja: "...Napjainkig a nyelvészek, embertan-kutatók és régészek nem tudtak közös nevezőre jutni a magyarság eredte (ethnogenezise) kérdésében. A nyelvészek a finnugor nyelvcsaládba sorolták, ugyanakkor (Kóck 1) embertanilag és közműveltség vonatkozásában is török rokonságot mutatnak ki. Mindamellett a nyelvben található (állítólagos, sz. m., hiszen ma már finn és észti nyelvészek is tagadják a magyar és finnugor nyelvek azonos töről fakadását!) *finnugor rokonság ellenére se mutatható ki embertani rokonságuk!*" (A szerző kiemelése.)

Ha az eddig kivonatossan, csak nagy vonalakban előadottak még mindig nem győznék meg az elévült nézetek mellett kardoskodókat, további, szintén műszerekkel, elemzésekkel mérhető, ("egzakt") adatokkal bizonyítható, azokra támaszkodó további eredményekre utalhatok. Hideo Matsumoto, a nipponi osakai Orvostudományi Egyetem igazságügyi orvostani tanszékét vezető tanára különös vizsgálatba fogott: az emberi vér egyik sajátos fehérjéjének a hosszadalmas kutatásával kiderítette a nipponi nép sokáig homályba veszőnek tűnő eredetét. Másoké mellett sajátos módszerével megkezdte a magyarság véreinek vizsgálatát is. Tevékenységének lényege a következő: az emberi szervezet az azt érő ártalmas hatásokra – különösképpen kórokozókra vagy mérgező anyagokra – kétféleképpen "válaszol". A védekező (immun) válaszoknak két, egymáshoz nagyon szorosan kapcsolódó változata a testnedvek közvetítette – humorális – meg a sejtek kifejtette – celluláris – védekező – (immun) – válasz. Az erre szakosodott sejtek elsősorban az úgynevezett plazmasejtek (plazma = a sejtmagon kívüli élő anyag) több millió féle immunglobulint, azaz az élő szervezetekben leggyakoribb egyszerű védekező fehérjét termelhetnek. Az öröklődő tulajdonságokat hordozó részecskék (kromoszóma-részecskék) sajátos átrendeződése teszi lehetővé, az emberben legnagyobb mennyiségben jelen levő IGG (gamma-G-Globulin) szerkezetét ismerik legjobban az immunglobulinok közül. Az ebbe az osztályba tartozó fehérjéket is négy alosztályba (G1–G4-be) sorolják.

Az 1960-as években fedezték föl az IG fehérjék hordozta Gm rendszert. 1966-ban sikerült elkülöníteni az ún. Gmst tényezőt. Azóta további változatok is ismeretessé váltak. Az emberi védekező-fehérjék (immunglobulinok) efféle árnyalatos szerkezeti különbségei örökléstani (genetikai) háttérűek. Ennek következményeként azok az örökletes különbségek "jelzőiként" (márkereként) szerepelhetnek. Az egyes védőfehérje (immunglobulin) változatok eltérő gyakorisággal jelentkeznek a különféle népeiségekben, s e gyakoriság-mutatókat a tömegjelenségek mennyiségi összeállításával, csoportosításával és nyilvántartásával (statisztikailag) értékelve lehetővé válik különféle népek és népcsoportok rokonsági fokának megállapítása.

A nipponiak elméletét régóta gyötörte eredő-helyük, nemkülönben származásuk okán kinyomozható rokonságuk kérdése. Mátsumoto kiterjedt vizsgálatait azt a gyanút erősítették meg, miszerint népe földrajzi gyökereit Szibíria középső részein, mégpedig a Bajkál-tótól keletre, jobbra a burját-mongolok földjén kell keresni. Mármost a mongoloid népeiségekben két főcsoportot különíthetünk el: az északit meg a délit. Ennek a megállapításnak az értelmében Kelet-Ázsiában két ősmongoloid népeiség élhetett. A nipponiak az északi ághoz tartoznak, legközelebbi embertanilag értelmezhető rokonaiknak a Bajkál-vidéki burjátokat tekinthetjük. Az elemzési eljárásokat tovább tökéletesítő Mátsumoto öt, további, az egykori Szovjetunió területén élő népcsoport tagjait is vizsgálata körébe vonhatta. Ezek: a korjások, az északi- meg déli-burjátok, mongolok és bizonyos uráli közösségek. A déli-mongoloidokra jellemző mutató (márker) ismeretlen az uráli népeiségek (ugorok) tagjaiban, ám az északiakra jellemző védekező (immun) fehérje – az europid népeiségre jellemző mutatók mellett – szervezetük alkotó része. Ebből következőn bizonyos uráli népek, elsősorban a számojédek, de a finnugoros nyelvészeknél legközelebbi nyelvi rokonaiknak vélt chántik és mánysik (vogulok és osztyákok) mongoloid és europid csoportok keveredéséből alakultak ki. Sikerült kimutatni bennük az északi mongoloid népeiségekre jellemző, azaz a kettő vérségi rokonságára utaló jellemző márkert is.

Kiszely István magyar embertankutató kérésére, sőt számottevő közreműködésével az elköltözéstől (elvándorlástól, betelepüléstől, és más a közösségek embertani keveredéséhez vezető hatásoktól) kevésbé érintett, őshonos, "bennszülött" lakosság csoportjai effajta vérvizsgálati eredményei alapján sikerült megállapítani a kevésbé elkorcsosult magyar ajkú népeiség vérképletének legfőbb sajátosságait. 12000-es mintából a 9000-et jóval meghaladó esetben a vizsgálatok népünk első-ázsiai származására utalnak!

Az előbbieken – kiegészítésül – tudni kell még azt, hogy a vér molekulája eredetileg 100%-os gyakoriságú aminosavának egy millió esztendőre van szüksége 32%-os gyakoriságúvá csökkenésére. A molekula összetétele változásának "sebessége" tehát a történelmi idő léptékével mérve elenyészően csekély!

Mátsumoto-Kiszely vizsgálatainak eredményei a következők: jelenleg a magyar nemzettest más, europid néprészekkel nagyon kevésbé vagy csak kevésbé keveredett csoportjai védőfehérjékben (immunglobulinjaikban) a Bajkál-tó térségéből származó türk és északi-mongol közösségekkel nem egy tekintetben egyező (a nipponiakban 26%-ban jelen levő) jelzőket hordoznak. A magyarság magas mintáiban ennek a származás-jelzőnek átlaga 10,3%! Európában – annak keleti részétől eltekintve – a *Gm abst*, valamint a Bajkál-tó vidéki és csekélyebb mértékben vele együtt megjelenő *Gm afb3* jelzetű déli-mongoloid származás-jelző számottevően nincs jelen. A nyelvészeknél közeli rokonnak vélt finnugor népek közül Suomi lakosságából

pl. végzetesen hiányoznak ezek a származásjelzők! A másik nagy uráli népcsoport: a számőjédeké viszont erős mongolid jellegű. Hiányzik belőlük az euróid öröklődő tulajdonságokat hordozó (kromoszóma). Így a két említett uráli népességnek nem csak az embertani jellege különbözik lényegesen, de származásbeli (genetikai) különbségei is annyira áthidalhatatlanok a magyarhoz is, egymáshoz is viszonyítva, hogy ezek évezredekken keresztül, föltett együttélése, sőt az (egységes) ősnépalkotásáról szóló nyelvészeti tanítások a védőfehérje (immunglobulin) vizsgálatok alapján teljes bizonyossággal elvethetők!

Érdy Miklós közölte (*Észrevételek a magyarországi japán genetikai vizsgálatok kiértékeléséhez*. New York 1991.) a kiterjedt védőfehérje vizsgálatok eredményeinek idelyukadó elemzését. A magyar népesség nagyobb részének a "B" és "AB" jelleg előfordulása a jellemző tulajdonsága. Bármilyen vércsoporthoz is tartozik egyénileg valaki, egyéniségében tükröződik fajtájának az arányszámban érzékeltetett természete. Azt viszont a fajta szelleme, hivatása határozta és határozza meg minden nemzedékben újra meg újra, többé vagy kevésbé jellegzetesen, a nemzeti öntudat csökkenése vagy erősödése szerint...

Az előadottakból leszűrhetőn népünk eredetibb, keveredettebb, más szóval kevésbé korcsosult testi fölépítésű része – ha egyáltalán megengedhető ilyen vonatkozásban is alkalmazni – "alépitményünk" – ezer szállal fűződik Ázsiához, közelebbből Közép-Szibíriához. Ugyanez állítható azonban a "szellemi fölépítmény" tekintetében is!...

A szellemi kapcsolatok rövid említésére való áttérés előtt csak éppen említem Róna-Tas Andrásnak a fennebbiekkel kapcsolatban hangoztatott kifogásait. (Vö. 7. *Az Antropológiai források. A honfoglaló magyar nép*. Balassi Kiadó. Bevezetés a korai magyar történelem ismeretébe. Bp. 1997 130–140, különösen 138–140.) Kétkedő érvelésének néhány vonatkozását nem tudom elfogadni. Különösnek tűnhetik állításom, de talán több joggal állíthatók bizonyosakat, mert annak idején két és fél éven át hallgattam néhai Malán Mihály kolozsvári embertani előadásait, vitéz Berde professzor úrét is beleértve.

Egészen hasonló a szóban vagy zene alakjában – csodálatosképpen – mind a mai napig megőrződött, a magyarság keleti peremvidékein még kevertlenebb, hamisítatlanabban megőrzött szellemi néphagyomány (tágabban értelmezett folklór), más szóval a (nyelvi) és zenei néphagyomány. Sohase téveszthetjük szemünk elől ui. a megszívlelendő alapigazságot: "...az őstörténetkutatásnak igen összetettnek kell lennie, hogy a kialakult kép valós legyen egy-egy megvizsgálandó nép, népcsoport esetében..." Kodály Zoltán írta *A magyarság néprajza* IV. Kötetének a szellemi néprajzzal foglalkozó II. részében. 2 Bp. 1943. (*A népzene ősrétege*. 11–26., különösen ennek záró része: *Ötfokú dallamaink keleti eredete*.) "...Egyes zenei alapelemek egymástól távoli, különböző népeknél érintkezés nélkül is hason-

lóká fejlődhetnek. Kifejlődhetett az ötfokú hangrendszer is olyan népeknél, melyek egymással való érintkezését bajos elképzelni: afrikai négek, és az amerikai indiánok, kelták, kínaiak stb., de már a dallamszerkezettel, a kifejezőkészlettel (frazéológia), a hangok sorának időbeli rendje, egymáshoz való időértékvizszo-nya, a hangsúlyos és hangsúlytalan, hosszú és rövid részek szabályos váltakozása (a ritmus) [...] feltűnő, lényegbeli egyezése nem lehet véletlen. Itt már érintkezést vagy közös forrást kell feltenni. Ha ilyeneket találunk egyrészt a magyarságnál, másrészt annak a keleti népközösségnek mai maradványainál, amelyből egykor a magyarság kiszakadt: nem képzelhető másképp, minthogy már a magyarság kiválása előtt is megvoltak az akkori közösségben, s a magyarság nyelvvel együtt, ősi örökségként hozta magával régi hazájából. A magyarság ma legszélső, idehajlott ága a nagy ázsiai zenekultúra évezredek fájának, mely Kínából Közép-Ázsián át a Fekete-tengerig lakó különböző népek lelkében gyökerezik. S amint nyelve, bármennyire változott, alapjában ugyanaz maradt: úgy népzeneje máig az onnan magával hozott alapokon nyugszik. E zene ugor és török elemeit ma még nem tudjuk elválasztani. Arra majd akkor kerül sor, ha a szóban forgó népek zenéjét nem néhány véletlenül fölmerült, hozzá nem értő (dilettáns) kézzel lejegyezett adataiból, hanem rendszeres, alapos, helyszíni kutatások alapján ismerjük meg majd. Addig is a magyar népzene olyan jelenségét, aminek sem az európai, sem a körüllakó népek zenéjével nincs kapcsolata, keleti eredetűnek vagy régi gyökerekből támadt újabb fejleménynek kell tartanunk. Már ma is valószínűnek látszik, hogy zenénknek a cseremis és csuvas anyaggal egyező alakjai annak az ó-bolgár hatásnak az emléke, melynek nyelvünk mintegy kétszáz szót köszön, amely főként Gombocz Zoltán kutatása nyomán ismert". (Vö. *Die bulgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia XXX Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX. Helsinki 1912, de ld. ehhez képest: Sára Sándor: *A magyar nyelv eredetéről másképpen, magyar–török rokon szavak, szókapcsolatok*. Arculat Bt. Bp. 1994.)

Amennyire – a szavak tanúsága szerint – átalakulhatott – a korábbi fölfogás értelmében – a V–VII. században az egész magyar élet, annyira változhatott, gazdagodhatott a zene. Kodály ez esetben a finnugorok egyik, elavulóban levő föltevéseire támaszkodott. "...Letörölhetette az idő a magyarság arcáról a keleti vonásokat, lelke mélyén, ahol a zene forrása fakad, ott él még egy arab őskelet, s összeköti oly népekkel, kiknek nyelvet már rég nem érti s kiktől egész lelki berendezése merőben különbözik. Csodálatos, hogy annyi idegen hatás, vérkeveredés után is legalább néhány száz dallamban szinte érthetetlenül megmaradt a magyarság zenei nyelve..."

Ha már nagy népdalkutatónk és egyúttal a magyar népzenei kincset számtalan, ihletett zenei költeményben értékesített tehetségünk nevét említem, nem állhatom meg vezetéknévnek keleti hasonmásaira utalni. A Kodály név magyarul mit sem jelent. A *Chodai In: Isten* szó azonban mind a nyugat-turkesztáni kyrgyzek (ld. Almásy György: *Vándor-utam Ázsia szívébe*. Természettudományi Könyvkiadó Vállalat. A M. T. A. segítségével kiadja a Királyi Magyar Természettudományi Társulat. LXXII. A XI. /1902–1904. évi ciklus III. k., Bp. 1903 15.), mind a kelet-turkesztáni ujugorok nyelvében ismeretes. Sven Hedin 1899–1902. évi belső-ázsiai kutatóútjának két alkalmazottja is *Khodái* névre hallgatott. Egyik neve *Khodái Kullu*, a másiké *Khodái Verdi*. Utóbbi jelentése 'isten adta'. (vö. *Ázsia szívében*. Tízezer kilométernyi úttal utazás. A Magyar Földrajzi Társaság Könyvtára. Bp. é. n. I. k. 173.) De ugyanama mű II. kötetéből említhetem a fölfedező út több napos bolyongásából a törzshöz visszatértek örömmujongását is (192.): "*Khodái szákkládái, Khodái sukkur!*" (Isten megtartott, Istennek hála!). Sőt, *Khodái dárjá 'Isten folyó(ja)'* nevű a Tiszánkhoz nagyjában hasonló vízmennyiségű, de 2000 km hosszú *Tárim* baloldali mellékvízéről is van tudomásunk. (ld. Hedin: i. m. I. k. 24.) E név talán különösnek tűnik, de ne feledjük: a Kelemen-havast nyugatról övező egyik, 1300 m tengerszint fölötti magasságot ormát Istenszékének, a Budai-hegység egyik jelentéktelenebb magaslátát pedig Istenhegynek nevezik, Erdélyben pedig használatos Istenes családnév is!...

Tévedések elkerüléséért sietek megjegyezni: számos török nyelv, nyelvjárás a *tängri* (változatai *tängiz*, *dingiz* stb. (ld. Németh Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. M.T.A. kiadása. Bp. 1930 136) Houtsma alapján a következő, összetett nevekre is utal: *Áj-Dingiz* 'Hold-Tenger', *Il-Dingiz* 'Ország-Tenger', *Kün-Dingiz* 'Nap-Tenger'. (Vö. még török *tängri-tengri*, mongol *tegri, tenggheri, tenri, tengri 'ég, isten'* szóval. Németh: i. M. 140., 147., 149.)

Kodály Zoltán a Kiskunság székhelyének, Kecskemétnek a szülőtte. Így hát kun környezetben ez a – föltehetőn – a kun nyelvben is hajdan használatos szó mind a mai napig megőrződhetett. S hogy ez korántsem gyarapítja a lehetetlenségek sorát, ennek ékes bizonyossága az egyik kunnemzetség: a *Csertánét* szintén megőrzött *Csörtán* családnév!

A magyarság zenei "anyanyelve" eredetének kutatása a türk népek, illetve a hunok és avarok felé mutató kutatások ma már sokágúak. Bartók Béla a magyar népzene (oszmán) törökkel való hasonlításának úttörője. Bartók és Kodály sejtette, hogy e tekintetben másról is szó lehet, másfajta rokonítás is elképzelhető, nem csak a magyar-cseremisiz. A magyar népzene ősi rétege, hangszereinek eredete a finnségi népekénél, sőt az ugorok lakta területnél jóval keletebbre mutat. A mai "hivatalos irányzatú" népzene-kutatás a magyar és cseremisiz (mári), illetve csuvas – egyébként tagadhatatlan – egyközűségre épült. A párhuzam alapja pedig e népek dalainak azonos sajátossága: az ötfokúság (pentatónia). Az effajta ötfokú hangrend-

szerből hiányzanak a két szomszédos hang távolságának ún. "kis szekund" hangközzei. A mári (cseremisiz) csakugyan finnugor nép, ám ez egyáltalán nem mondható el a kétségtelen keveredés ellenére (bolgár) török jellegét évszázadokon keresztül megőrzött csuvasokról. Utóbbiak zenéje ugyanúgy rokona a magyarnak. Ebből következőn a különböző török népek dallamkincsével a mai helyzethez képest jobban, sokkal szélesebb körben kellene foglalkozni, hiszen a sok tekintetben meghaladott finnugor eredeztetésnél lényegesen jelentősebb a magyarság származásának vonatkozásában. Annál is inkább, mert más ugor népecskék: pl. az udmurt (votják) meg az ún. obi-ugorok: chántik és mánysik (osztjások és vogulok) – a hivatalos nyelvtudomány állítása szerinti, állítólag – legközelebbi rokonaink zenéje éppenséggel nem nyilvánítható ötfokú dallamkincsnek, hiszen jellegzetes do-re-mi hármass hangzatra (trichordra) épül, a dallamok csak nagyon gyéren bővülnek az ötfokúság irányába. Azonkívül a chánti-mánysi dallamok félhangokat is alkalmazó (kromatikus) elemeket is tartalmaznak. Szabolcsi Bence rokonságot vélte fölfedezni az ún. sirató-dallamok ugor-magyar fajtájai között, s ebben igaza is lehet. Csajághy György zenetörténész-kutatónk is elismeri ezt. (Vö. *A magyar népzene keleti párhuzamai, eredete, őstörténeti vonatkozások tükrében*. A Harmadik (Tapolcai) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György. Bp. Zürich 1994 13–50) Utóbbi szerint viszont a siratóénekek meglehetősen rögtönző jellegűek, hangterjedelmük szűk, az ismétlődő dallamvezetés nagyon egysíkú, s a szöveg értelme-tartalma a lényeges benne. A mindössze néhány hangból álló siratódallamok viszont a földkerekség más tájain is föllelhetők. Az érzékelhető, megbízható népzenei rokonítás éppen ezért nem igazán meggyőző. Zenei síkú "rokonság" ilyenképpen egymástól származás tekintetében nagyon különböző, egészen távoli népek között is elképzelhető. (Vö. a század elei Bastian néprajzkutató "*Elementargedanke, Völkergedanke*"-ként megfogalmazott, megszívlelendő gondolatával!) "...*Azt, hogy a magyarok egyik őshazájukban, ha úgy tetszik hosszabb "állomáshegyükön" közel vagy együtt éltek ugor népekkel – írja Csajághy – nem igen tagadja senki. De népzeneünk túl mutat az Urálon, s ez nem finnugor eredetre vall...*"

Bartók és Kodály – sajnos – nem ismerte, nem vizsgálta a belső-meg-kelet-ázsiai népek dallam- és zenevilágát vagy legalábbis (egyelőre?) nem foglalkozott vele... Vegyük mégis tekintetbe a korábbi nézetet. Induljunk ki a magyar nép és – egyúttal – népzene "hivatalos" eredeztetésének tételéből. Ha a magyarság – az "akadémikus" magyar történelemszemlélet értelmében – mégiscsak finnugor nép lenne, hogyan eshetik meg, hogy a magyarság ősi zenéje, a bizony legalább 12 évszázados idegen hatások ellenére, a moldvai csángó-magyartól a dunántúli Őrség stb. magyarjaitig mind a mai napig megőrződött! Mi több, még "új stílusú"-nak nevezett dallamaink is ragaszkodnak – ha nem is az ereszkedő, de – az alaphangtól számított ötödik han-

got váltó, ún. kvint-szerkezetéhez?! Hogyan öltöztetett ki viszont a finnugor népek dallamkincse zöméből, illetve majd mindenikéből az ötfokúság, az ereszkedő kvintváltás, sőt bármilyen kvintszerkezet, jóllehet évszázadok hosszú során át kevésbé szenvedtek idegen, főként keresztényen meg muzulmán (tehát európai és arab) zenei hatásoktól? Az eddigi kutatások eredményei szerint ui. a finnugor népek zenekincse – a finn meg az észti zenétől eltekintve – nem nagyon árulkodik idegen zenei hatásokról, de nem nagyon vannak az – állítólagos – ősi nyelvi egységről bizonykodó közös vonásai sem! (Mellesleg megjegyezve – mint az előzőekben láthatuk – ugyanaz észlelhető alkati, embertani fölépítésükben is. A két megállapítás nemhogy gyengítene, hanem éppen ellenkezőleg: erősíti egymást! Az ez alkalommal bővebben nem részletezhető indokokra támaszkodva egészen határozottan kijelenthető: a magyar népzene, azaz a magyar zenei anyanyelv ősi rétege korántse finnugor, hanem török!)

Az immár több ízben emlegetett ötfokúság (pentatónia) kapcsán óhatatlanul fölmerülő kérdés: az ötfokúság voltaképpen mely népek dallamkincsére jellemző, melyik népközösségnek a sajátja? Finnugornak-e, magyarnak-e vagy másnak? Az első pillanatra egyszerűnek tűnő kérdés fölöttébb bonyolult, mivel – a zenei fogalomként fölfogható – ötfokúság többféle, több változatú csoportosításban létezik. A magyar népzene ősi rétegében sorakozó kemény ("dur") hangsor – legjelentősebb eleme a kezdőhangtól számított nagyterc (azaz az alaphang meg a harmadik hang köze) és a vezető hang, valamint a lágy ("moll") hangsor (harmadik foka a kezdő hangtól számítva kisterc távolságra fekszik) ötös hangsorokra (pentaskálákra) épülő népzene az egész ázsiai földségen keresztül követhető Kínáig, Nipponig, sőt India bizonyos részeire is.

Az ötfokú zene- és dallamkincs történetét vizsgálva elmondható, hogy az csak népkeveredéssel vagy közvetítéssel kerülhetett egyes finnugor népek dallamkincsébe, minthogy a mai finnségi és ugor népek és népecskék mérhetetlen kisebbségben vannak a török-féle népekhez, mongolokhoz, kínaiakhoz, koreaiakhoz, nipponiakhoz stb. képest. Utóbbi népek körében ugyancsak használatos az ötfokúság: a mári-cseremiszek és kárátáj-mordvinok körében ismeretes fajtája. Ezzel szemben a finnugorok zömére a hármass hangzás (trichord), esetleg az ötös hangzás (pentachord) jellemző! Az ötfokú zenét itt-ott úgy vették át. Mivel azonban a magyar zene legősibb, eredeti arculatára is az ötfokúság jellemző, ez a magyarság zenéjében nem valamikor átvett szellemi kincs, hanem ősi, keletről hozott örökségünk. Következésképpen a magyarok finnugor származtatása már e tekintetben is egészen kétséges!

A magyar népdalkincs vizsgálata alapján két: az ún. "régí", illetve az "új" zenei kifejezés-fajta (stílus) különböztethető meg. Régi csoportba tartozó népdalaink – zenei szaknyelven – "ereszkedő-kvintváltóak". Ötfokúak, leggyakrabban *la-* vagy

moll ötfokúságra épülnek. Hiányoznak az ún. kis-szekund hangközök. Utóbbiak meglepte már az európai zenére jellemző hétfokúság, az alaphangtól számított tiszta ötödik hang távolságában is ábrázolható hangrendszer (diatónia, az európai dúr-moll hangnemű zene alapja) felé vinné el az alaphangsor szerkezetét. Márpedig a kvintváltás nagyon mélyen gyökeredzik a magyar lelkületben. A hozzá ragaszkodást nem tudta, tudja eltörölni századok múlása, csakúgy, mint ahogyan az ivarsejtek átkódolhatatlanok. Összegezve ismét csak tapasztalható: a magyar nép testi és lelki-szellemi jellegzetességei, sajátosságai jócskán átívelnek az Urálon-Káspi tavon. Mint korábban idézetteiből kitűnik, maga Kodály jegyzi meg: *"... Ezene ugor és török elemeit – írta 1942-ben! – ma még nem tudjuk. [...] Már ma is valószínűnek látszik, hogy zenénknek a mári és csuvas anyaggal egyező változatai annak az ó-bolgár hatásnak az emléke, melynek nyelvünk mintegy 200 szót köszön..."*

Kodály – tanulmánya fogalmazásakor – még nem ismerte a jugar zenét. A kölcsönzavak ügyét illetőleg pedig, már ha az két egymás mellett lakó nép kölcsönös átvételeként bonyolódik, úgy – nyilván – kölcsönös a hatás, a folyamat sohasem egyoldalú. Ebből következőn a magyar–finnugor nézetű – rokon népei körében, jövővényszavakként, éppen ezért tapasztalni kellene kisebb vagy nagyobb mérvű török nyelvi hatást. Márpedig ilyesmiről chánti-mánysi vonatkozásban nemigen hallani. Csak a magyar nyelv "kölcsönzavairól" szoktak értekezni. Ha pedig – a finnugor nyelvészek merev gondolkodásának megfelelőleg – mégis közeli nyelvrokonok lennénk, úgy meglevő, török eredetű "kölcsönzavaink" jelentős hányada tőlünk, ki tudja mikori magyar őseinktől vagy más türk népektől kerülhetek "nyelvrokonainkhoz". Elköltözéssel, szállásváltoztatással ui. megmagyarázhatatlan ez a kérdés, mert a viszonylag nagyon kis létszámú ugarság (még ha számot is vetünk jelentős finnugor tömegeknek az elszlávosodásával) az "elváláskor" – nyilván – még csekélyebb lélekszámú lehetett! Körükből bajos lett volna még kisebb töredék-népnek: a finnugor eredetű magyar ősnépnek elköltözni. Ha egyáltalán valóban sor került volna ilyesmire, akkor is inkább kiszakadásról lehetne beszélni. Valamelyik jelentősebb türk nép hatására – a magyarság török ősei játszhattak közre e folyamatban – s bizonyos tartamú együttélés múltán a kicsinyke ugor töredéknép türk eredetű (vagy türk-iráni) néppel együtt változtatott újból szálláshelyet. Ennek a kb. 4%-os hányada szerepelne a magyar nép embertani képében. Látszat szerint tehát egészen jelentéktelen lélekszámú ugor néptöredék szívódott volna föl a török (iráni?) magyarságba. Az esetben is megfeythetetlen rejtély marad a kis ugor csoport nyelvének a nagyobb számú türk néprésztől való elsajátítása?! Ugyanakkor viszont – néhai László Gyula kettős (többses) honfoglalás-elméletéhez fűződően – tudjuk: az onogurok – griffes-indás késő-"avarok" – más szóval a többszörös honfoglalás utolsó előtti mozzanatának köznépe ó-magyarul értekezett. A magyar népzene (föltett) ugor és biztosan török elemeihez fűződően

csak annyit kell észben tartani, hogy az összugorság meg az ösztörökség lélekszámának ma szinte összehasonlíthatatlanul nagy a különbsége (az egész finnugorságot véve számításunk alapjául legkevesebb hat vagy hétszerese az előbbinek)... Míg az ötfokúság néhány ugor népecske esetében egészen biztosan "kölcsonzött" szellemi fölépítményi elem, *a minden bizonnyal nem finnugor származású magyaroknak viszont zenei anyanyelve!*

Szigorúan zenénk ősbib rétegénél maradv a türk-magyar közös gyökerekre valló nagyon nyomós bizonyíték a ma ismert egyik legkeletibb török nép: a jugar vagy jugur (sárga uigur) népi énekek meg a magyar népdalok tagadhatatlan, nagyfokú zenei hasonlatossága. Ez a hasonlóság legalább annyira érzékelhető, mint ahogyan az ősi magyar és mai cseremisiz dallamkinccsel kapcsolatban tapasztalható. Mivel pedig a sárga uigurok kétségtelenül törökök, egészen valószínűtlen valamikori ugor hatás alá kerülésük, magától értetődik, hogy a türk népek zenéje ősi jogon ötfokú s a kutatások ennyire hasonló hangzású, jellegű, szerkezetű zenét még nem tártak föl, mint a magyar és jugar. (Csajághy: i. M. 22.)

A jugarok embertani tekintetben különböznek az egyre tekintélyesebb számban betelepülő kínaiaktól. Arcszabásuk turáni jellegű. A magyarság őstörténeti eredetkutatásával kapcsolatban egyre több jel, emlék utal a hajdani hunokra és utódnépeikre, iráni is, de főleg türk népek felé. A hunok, a hunnak nevezett törzsek és törzsszövetségek kialakulásakor – Kiszely István embertan-kutató szerint – népféleség szerepet játszhatott. A türk meg iráni népek keveredése jóval a hun törzsszövetség kialakulása előtt megkezdődhetett. Az uigurok meg a jugarok rokon nép, ám a jugarok ősei nem akartak Mohamed követőivé válni, miként az uigurok, s a IX. század közepe táján költöztek Kán-szu tartományba. Ma buddhista vallásúak, a lámáista ágnak a követői. Ez teljesen érthető, hisz a tibeti buddhizmus különlegessége éppen annak tulajdonítható, hogy a hagyományos északi buddhizmus a tibeti népek ősi, sámáni valláselemeivel, a bonnal vagy a bonvallással ötvöződött. A jugarok azért fogadták el ezt a hitet, mert – náluk járt kutatók szerint – a jugaroknak még élő, tevékenyen működő táltosaik vannak. Lélekszámuk ma már alig haladja meg a néhány ezret, de mindenestre 10000-nél kevesebben vannak, s kb. 3000-en beszélnek még ő-türk nyelvüket.

Jellemző, hogy a magyar és jugar népet elválasztó időbeli és földrajzi távolság ellenére nem csupán dallamkincsük, zenéjük, de beszélt nyelvük is tartalmaz hasonlóságokat. A Táng uralkodók VI–X. századi évkönyvei hui-hu néven említik a sárga-uigur (siro-jogur, jugar) népet.

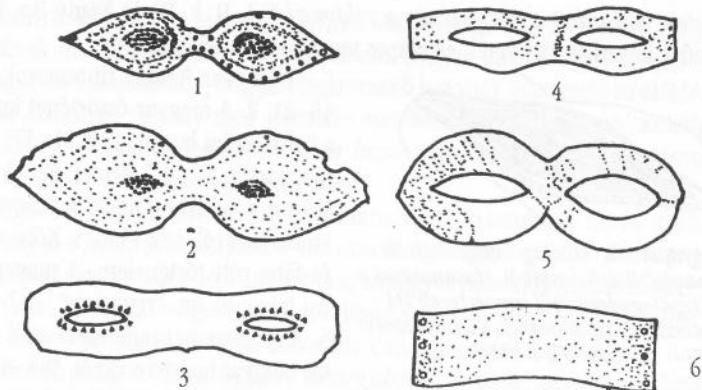
A magyarság türk (sokkal kisebb hányadban iráni) eredetét számos, máig elevenen ható megfigyelés erősíti. Ilyenek pl. a néprajz tárgykörébe tartozó temetkezési szokások, vallás és hiedelemvilág, népmesekincs, ételkészítési-étkezési szokások, nyelv, a testi fölépítés stb. (Ezekhez fűződn ez alkalommal Kiszely István – *A magyarság*

őstörténete. Mit adott a magyarság a világnak?) I–II. k. Püski Kiadó Bp. 1996. című műve következő fejezeteinek alapos tanulmányozását ajánlom:

Úgynevezett "sivatagi" vagy "halotti szemüveg" Belső-Ázsiából. Hasonmásai a Kárpát-medencéből ismeretesek (pl. Tiszaeszlár-Bashalomról). Kiszely István: i. m. 95. 1. után

1. Hogyan lettünk finnugorok. I. k. 48–81. 2. A magyar őstörténet kulcsa: a belső ázsiai hunok. I. k. 81–175. 3. A magyarság "keleti" elemei. 228–265. 4. Milyen a magyar ember? A magyarság embertanáról. 322–346. 5. Kőbe vésett és fába rótt történelem. A magyarság ősi írása: az ún. "rovásírás". 347–385. 6. A magyar népzene eredetéről és az ősi magyar hangszerekről. 384–458. 7. A magyarok hitvilága. II. k. 459–491. 8. Állatmotívumok a magyar népművészetben és hiedelemvilágban. II. k. 492–519. 9. Az ősmagyarok háziállatai. (Kapcsolat az állatvilággal, háziállatok tartása, állatokkal kapcsolatos eszközök, szerszámok és a vadászat.) 520–573. 10. Népművészetünk két alapanyaga: a nemez és a "kékfestő" batik, valamint a mézeskalács. 556–573. 11. Népművészetünk egyik gyakori stíluseleme, a tulipán. 574–593. 12. Ősi népművészeti stíluselemeink. 594–632. 13. A "székely kapu" és őseink háza, a jurta. 633–653. 14. Az ősmagyarok földművelése, mesterségei, eszközei, társadalmi szervezetsége és ételkultúrája. 654–698. 15. Az ősmagyarok viselete és fegyverei. 699–736.)
- Ezúttal sem hangsúlyozható eléggé a fennebbi fejezetcímekben említettek egyszerű léte és együttes rokonsága! Pedig eddigelé nem hoztam szóba pl. Hankó Béla figyelemre méltó megállapításait sem. Csupán néhány röpke mondatban, utalásképpen említem: nevezett már 1939-ben értekezik a magyar néppel a Kárpát-medencébe érkezett, határozottan keleti eredetű állatfajokról: a Közép-Ázsiából származott taki-lóról (a tevéről). A puli-kutya pedig bizonyára rokona a Tárím-medence "tibeti kutyájának". (Mellesleg megjegyezve a komondort a besenyők, még inkább a kunok hozták magukkal, e kutya fajta neve éppenséggel "kun"-t jelent.)
- Temetkezési szokások terén nagyon érdekes az ún. "halotti szemüvegek, álarcok" kérdése. Korábban finnugor jellegzetességnek tartották a halotti álarcokat, a magyarság finnugor eredete ékes bizonyítékaként. (Hasonló leltre bukkantak pl. a honfoglaláskori rakamazsi sírban.) Csakhogy a finnugoroknál ez általában nem elterjedt jelenség, míg a korai türk népek körében lényegesen több helyütt fordul elő, sőt ázsiai hun temetőkre is jellemző! Az európai művelődés keretébe tagolódás azonban a magyar népesség körében feledtette ezt a sajátos temetkezési szokást. Stein Aurél belső-ázsiai kutatóútjai egyikének során kezdett régészeti ásatásai közben síroknak számos halotti álarcra bukkant. De másutt, pl. a mongolföldi báján-ölgüji kázahoknál is fölfedeztek hasonló leleteket, sőt, ez esetben nem csupán ez a szoros hasonlóság volt

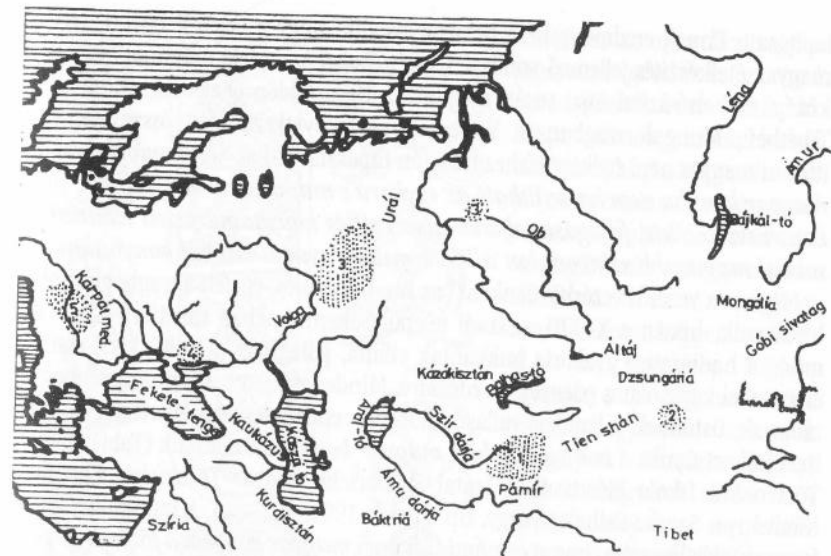
Ezüst (vagy más fémből készült) "halotti szemüvegek": 1-2. Turfánból (Ásztánából); 3-4. Demionkiból, a Káma vidékéről; 5. a Kárpát-medencei Rakamazból; Baskírföldről; 6. a X. századi Bolsije Tigani magyar (?) temetőből. Benkő Mihály: Az ezüstmáskok türk származására utalnak. Magyar Nemzet 1986. június 7 4. l.; uő.: Halotti maszk és sírbot. Antik Tanulmányok XXXIII₂ 1987-1988 (1990) 169-200; Kiszely István: i. m. 96 l.

megfigyelhető. Az Árpád honfoglalóira is jellemző lovas-temetkezés szokásán túl a fehér halotti szemfedő használata sem ismeretlen. (Ehhez fűződön nem árt emléteni: eredetileg a régi magyar gyász színe is a fehér volt. Bizonyára így kellett lennie más török népeknél, a hunoknál, avaroknál is, mert a gyász fehér színe keletre jellemző. Mint emlitem: hajdanán a magyar gyász is fehér volt, sőt alig néhány évtizede Ormánságban is még fehérben gyásztak.)

A vizsgálódások mai szintjén nyugodtan állítható: a "halotti szemüveg" vonatkozásában az ötfokú zenével kapcsolatban érintett eset ismétlődött meg: az ugorok esetében mindezek kölcsönözött, átvett szokások, illetve átvett szellemi műveltségi elemek...

Kőrösi Csoma Sándor – noha halvány fogalma se volt mindezekről a terebélyes, szétágazó, hallatlanul izgalmas kutatási eredményekről – lángeszű megsejtésétől vezetve az előbbieken többször említett ujugurokhoz szeretett volna eljutni, korántsem a tibeti-angol szótár megalkotásáért, vagy a hinájánábuddhizmus megismeréséért vállalta a távoli keletre utazás fáradalmait, veszélyeit!

E tekintetben okvetlenül figyelmeztetnem kell, hogy a Nagy Magányos göttingeni tanárai: Johannes G. Eichhorn, Th. Chr. Tyehsen, Heeren és J. Fr. Blumenbach ösztönözte Csomát a keleten élő ujugurok fölkeresésére és kutatására. (Ld. Marczell Péter: *A göttingeni egyetem sajátos (tudományos) kihívása*. Kőrösi Csoma Sándor szelleműjtán. Kőrösi Csoma Sándor Közművelődési Egyesület. Szerk.: Gazda József. Kovászna-Csomakőrös 1998 11-17., Csetri Elek: *Kőrösi Csoma Sándor és a göttingiai műhely*. Uabban a kötetben 31-40). Az ujugur néphez, illetve a tárgykörhöz fűződő nyelvészeti vagy embertani ismeretek nem voltak éppen újkeletűek, hiszen

Selyemre, illetve bőrre varrt nemesfém halotti álarok, szem- és szájlamezek elterjedése Euráziában a népvándorlás korában. (Benkő Mihály: i. m.; Kiszely István: i. m. 98. l. nyomán.) 1. Tien-sán (Mennyei hegység) i. sz. VI-VIII. század, esetleg már III. századból; 2. Kárpát-medence (i. sz. VII-X. századból); 3. Urál-vidék-Nyugat-Szibéria (i. sz. VII-X. századból); 4. Mándelkóvá, Dnyeper-vidék (i. sz. VII. (?) századból); 5. Kárpát-medence (i. sz. VII-X. századból).

Blumenbach embertan-kutató, Eichhorn viszont a keleti nyelvek szakavatott tudósa volt... Az embertani megfigyelések kapcsán már utaltam a türk népek meg a magyarság nagyobb része élet- és embertani rokonságára. Ehhez szorosan fűződön Kiszely István megállapításához folyamodom: "...Nyelvet cserélhet nép, élettani tulajdonságokat soha. [...] Az emberek öröklési- (gén-) állománya lassan tolódik át. Alapvető tulajdonságai: vércsoport-rendszere, bőrléc-rendszere [...], főbb testi jellege megmarad..." (Vö. *Eredetkutatás biokémiai módszerekkel*. Honnan jöttek a honfoglalók? In: Magyar Nemzet 1986 március 17. 6.). Miként az eddig megbeszéltekből kitűnik: számos őstörténeti, nyelvészeti, tárgyi és szellemi néprajzi vonatkozás kínál párhuzamot az ujugur-jugar-magyar távoli közös múlt tekintetében, a hun-magyar meg hun-ujgur-jugar mondakör és ma is élő (!) származástudat mellett a fentiek is figyelemre méltók és szervesen fűződnek egymáshoz. Ráadásul ilyen az ún. "török népek megrázón szomorú elbeszélő költeménye (balladája)". E költemény az ujugur-jugar-kázah-karakálpák-üzbejtátar meg a magyar nép rokon voltáról tudósít bennünket!

Föltétlenül meg kell említenem továbbá Cey-Bert Róbert Gyula nemzetközi hírnevű bángkoki szakácsművészet-kutató ujugur-földi ételkészítéstörténeti megál-

lapításait. Ennek eredményeként bebizonyosodik, hogy a keletről hozott, eredeti magyar ételkészítés jellemző vonásai szintén Belső-Ázsia felé mutatnak. Cey-Bert közép- és belső-ázsiai útjai során megfordult Ujgurföldön (Kelet-Turkesztánban), Tibetben, Mongolországban is. Vizsgálatainak következtetéseit összevetette az itthoni magyar népi ételkészítéshez fűződő tapasztaltakkal. *„A honfoglaláskori magyar konyha nem hasonlítható az egykorú s mai nyugati konyhákhoz, mert konyhaszemlélete, felfogása teljesen más volt és konyhaművészeti tekintetben sokkal magasabb színvonalon állt a korabeli nyugat-európai konyháknál...”*

Nyomra vezető „vezérkövületként” az ún. belsőfüles, égetett agyagbográcsokra hivatkozik, hiszen a X–XIII. századi településeken sírokban (az 1241–1242. évi mongol hadjáratig) gyakorta bukkantak effajta, jellegzetes, a költözködő-sátoros életvitellel kapcsolatos edények töredékeire. Mindenesetre ezeknek az agyagbográcsoknak, üstöknek valamikor vallásos-áldozati rendeltetésük is lehetett. (Vö. Cey-Bert Róbert Gyula: *A honfoglaláskori magyar konyha*. A második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György. Bp. Zürich 1994. 307–313. A tanulmány egyik fejezetének jellegzetes címe: *A honfoglalás kori magyar konyha: a főzés és a „pentaton” izzharmónia konyhája*. Az üstök szerepére ld. különben Érdy Miklós: *A legősibb bronz üstök nyomában*. Uabban a kötetben. 75–86.) A magyar konyhá-
nak mindenekelőtt a főzés a jellemzője, miként a türk és más keleti népek konyhaművészetének is ez a lényeges vonása. Bizonyos, a magyaroknál és jugaroknál élő tartósítási eljárások hasonlósága valóban meglepő. Cey-Bert írja egyhelyütt, hogy Somogyban még ma is a füstölt túrót tartják egyik legősibb ételféleségnek. *„Az 1988. évi jugar felfedező útnak egyik legérdekesebb konyhaművészeti felfedezése a csúró, vagyis a napon szárított túró volt. Míg nyugaton inkább sütnek, keleten inkább főznek, s ez alapvető különbség az ételkészítés tekintetében. A kínai, a mongol, a tibeti és a közép-ázsiai török népek legkedveltebb ételei mindig a főtt, párolt és pörkölt ételek voltak. Természetesen keleten is ismerik a sültés módszereit, ám itt az arányok mások...”*

Említhetem aztán hajdani harcászati és vadászati fölkeltségünket. Ennek figyelemre nagyon is méltó ábrázolásait a Góbi-sivatagban Jiayuguan város ókori, 1600-1800 éves sírjai falának festményein láthatni. De ilyesmik szemléltethetők a dzsungárföldi dunhuangi sziklabarlangjáratok festményein is. Stein Aurél az egyik barlangfülkében rendkívül jelentős, tibeti nyelvű szövegeket fedezett föl. Talán szintén Stein Aurél tudósít először az uigur dallamkincséről: *„Dalaik igen dallamosnak hangzottak, gyakran erősen emlékeztetnek a messze-régen magyarországi utakon és folyókon hallott dallamokra...”* (Idézi Bárdi László: *Őseink nyomában a Távol-Keleten*. Az idézett szövegrész a szerző (ti. Bárdi) fordítása. Baranya Megyei Könyvtár. Pécs 1993). Hogy a nevezett nagy Ázsia-kutató

Kárpát-medencei hun-avar lelőhelyeken napvilágra bukkant kínai díszek: 1. Blatnica (Türóc megye), aranyozott, öntött bronz; 2. Csorna 2. sír (Sopron m.), a lábszár mentén 24 bronzpityke, a halottat tehát oldalt gombolható bőrnadrágban helyezték a sírba; 3. Csuny 25. sír (Moson m.); 4. Mártély (Csongrád m.); 5. Mezőtúr A. sír (Jász-Nagykunszolnok m.); 6. Gálér 141. sír (Pest m.); 7. Szirák 39. sír (Nógrád m.). Kiszely István: i. m. 108. 1. után

kínai meg a magyar népzene ősi rétegét. (Nevezetten kívül meg kell említenem még a Kodály-tanítvány Zhan Rei kínai zenetudós nevét.) Du Yaxiong – többek között – ekként nyilatkozott: *„Különös élmény volt látni a magyar falvakban a sok-sok rokon vonást. A jugaroktól is épített tornácos házakat, a székely és jugar szöttek megdöbbenő hasonlóságát és természetesen a népdalokét is...”* Du Yaxiong hosszú éveket töltött Kánszu tartományban, s szerinte az ujugrok-jugarok története a következő: *„A jugarok három részre szakadtak i. sz. 760-780 táján. Az egyik ág nyugatra indult, és – szerinte – a Levédia felé költözködött magyar törzsekhez csatlakozott. A másik rész a mai Ujgur-tartomány területét szállotta meg. Kőrösi Csoma Sándor ezekhez szeretett volna*

valójában az ujugrokra vagy a jugarokra gondolt-e, e rövid szövegrészből nem tűnik ki. Mégis, hihetőleg az utóbbiakra utalhatott, hiszen a jugarok zenéje (még) ötfokú, a testvérnépénél viszont az iszlám már eltüntette azt, legfőnnebb csak nyomokban fedezhető föl. Ez a megfigyelés azonban semmiképpen nem veti el a két testvérnép hajdani egységét, s élő hagyományaink szerint, egykoron, századok távlatában törzsszövetségben éltek a magyarok elődeivel. A *„török népek megrázón szomorú elbeszélő költeménye (balladája)”* – a rokonság említésekor – határozottan erre utal. Du Yaxiong-gal, az ismert kínai zenekutatóval, a Beizsingi Zeneművészeti Főiskola tanárával készült és a Dunántúli Naplóban (1989. VII. 16.) közölt beszélgetés (interjú) hatványozottan erősíti ezt. Du Yaxiong többször is megfordult a vidéki Magyarországon. Alapos elemzéseiben összehasonlította a jugar,

eljutni. A most említettek utóbb mohamedán hitre tértek. A harmadik rész Kánszuban talált otthonra. Utóbbiak mind a mai napig megőrizték ősi hagyományait, életfelfogásukat. Nem keveredtek se kínaiakkal, se tibetiekkel. Híven őrzik régi dallamaikat is, és ezek nagyon összecsengenek a Bartók és Kodály gyűjtötte ősi magyar népzenevel...

Kiszely István: i. m. 115. l. után

„Az pedig, hogy az uigur és jugar vagy jogur név hasonlít az ugor népnévhez — írja Csajághy György (i.m. 25.) — megint csak ezt a gondolatot veti föl, hogy a magyarság elődei vagy rokon népei lehettek e tekintetben hatással néhány uráli néptörzsrre, talán éppen az obi-ugorok őseire. Lehetetlen, hogy ez fordítva történt volna, nevezetesen, hogy az ugorok ennyire le (helyesen délre sz.m.) kerültek volna az Uráltól és „elugorositották” volna pl. a jogurokat. Már létszámuknál, népességükénél fogva is ez csak a törökségnek sikerülhetett. Hasonlót említett már Götz László is. (Vö. Keleten kél a nap. Népszava kiad. Bp. 1990.) Ilyen hatás alá kerülhetett a cseremisiz nép is, s innen van egyezés cseremisiz-magyar vonatkozásban. [...] Ugyanebbe a körbe tartozik az érdekes alaki egyezés is az ún. „uráli bronzkés-leletek” és a Kínában talált ún. Shang Rong leletek esetében. Ez érdekes kérdést vet fel. [...] A keleti szűrőfegyverek kétszer hajlítót pengéjű alakjára való tekintettel néhány gondolatot már korábban is pedzeitem...”

A szólásmondás értelmében „száz szónak is egy a vége”. Az előbbiek folyamán — nagyon leegyszerűsítve, nagyon „kutyafuttában” — iparkodtam „ízéltöt” adni a Nipponban boddhiszátváva nyilvánított Nagy Magányost Keletre vezérlő régészeti, történelmi, nyelvészeti, néprajzi stb., múltbeli vagy jelenkori valóságról, tények

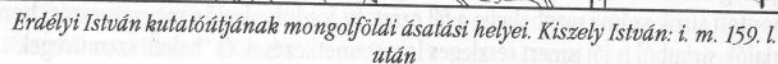
seregéről. Ha idestova 175 éve ez a sokágú-rétű kérdéscsoport még nem is látszott a maga teljességében és élességében, Kőrösi Csoma Sándor a testéből-lelkéből fakadt kiváló szellemi tulajdonságainál, képességeinél fogva valamit megsejtett mindebből. Ez a különös tulajdonságokkal megáldott, lánglelkű székely-magyar a lelkeben-eszmélkedésében rejlő különleges adottságainál fogva képes volt a történelmi igazság előzetes, az elvont gondolkodás szintjén való törvényeinek, alakjainak és eljárásainak tudománya nélküli, ösztönös, de helyesnek bizonyuló megérzéssel, fölismeréssel, más szóval a távol múltbeli kérdések mélyére látást engedő isteni szikrával rátapintani a magyar nép származásának rejtélyéhez vezető, ma már egyre inkább egyedül helyesnek bizonyuló út megtalálására.

Bármennyire is igyekeznek egyes, Kőrösi Csoma Sándor rendkívüli nagyságát lemosolygó, jó európai vállveretéssel eljelentékteleníteni igyekvő, a Csilengi Dászálóban nagyra törő eredeti szándékát, törekvését rontani akarók, ezek száználmas, Csoma lényegét föl nem ismerő erőlködése csöppet se csorbítja Háromszék e kimagasló szülöttének az őshaza kutatására irányult hallatlan erőfeszítéseit, korábbi, hasonló „vállalkozásokhoz” nem igen hasonlítható hősi kitartását, tántoríthatatlanságát. Talán csupán Juliánusz barát és társai XIII. század eleji kísérlete mérhető az övével hasonló mértékkel...

Megmosolygók, lelkicsinylók helyett bárcsak minél több azonos vagy az övéhez hasonló szellemiségű, törhetetlen akaraterejű, alapos tudású követője akadna! Ez lehetne emlékének legméltóbb megbecsülése. Ez a nehezen utánózkodható nemes minta vezessen minden egyes arra temett erdélyi magyar ifjút magasztos eszméinek megvalósítására rögös, de nemes szándékkal taposott ösvényén!

Mellesleg megjegyezve a nemrégén ünnepelt másik híres háromszéki Keletkutató: szentkatolnai Bálint Gábor többször is megfordult Belső-Ázsiában. 1878-ban, Széchenyi Béla és Lóczy Lajos kutatóútja egyik jelentős tagjaként Beiszing felől eljutott Dunhuángba (Tunhuángba). Megbetegedése miatt azonban vissza kellett fordulnia.

Lóczy Lajos 1899-ben — kerek évszázada — belátta, hogy maga már nem juthat el Dunhuángba az „ezer Buddha” barlangtemplom-csoporthoz. Levélben figyelmeztette Stein Aurélt az előbbi régészeti együttes rendkívüli jelentőségére. Utóbbi, egyéb érdemeit ezúttal nem taglalva, most csupán egyetlen, de annál számottevőbb felfedezésére óhajtok néhány mondatban utalni. 1913–1915-ben kezdte el régészetileg föltárni a volt uigur székváros: Hihot (Ásztáná, kínaiul Gáucsong) maradványait. Elsősorban V–VII. századi temetőrészt ásott meg. Az előkerült leletek különlegességére tekintettel figyelmeztetett a temető teljes föltárásának szükségességére. Ha ő nem is tehetné, a mongol Li Cheng folytatta az ásást. Az eddig kibontott sírok száma meghaladja a fél ezret. Itt fordulnak elő a magyarországi honfoglalók sírjaiból is jól ismert részleges lovastemetkezések és „halotti szemüvegek”...

pegyes tárgyú, általános jellegű művek
 ABULGHAZI Bahadır Chan: *Historia Mongolorum et Tatarorum. Auctoritate et munificentia Nicolai de Romanzoff.* Ed. C. M. Fraehm. Casani 1625.
 ALMÁSI György: *Vándorútam Ázsia szívébe.* Bp. 1903
 BAKOS Ibolya, Rojkóné: *Őseink nyomdokain Közép-Ázsiában.* Bern 1983.
 BAKTAY Ervin: *Kőrösi Csoma Sándor.* Gondolat Bp. 1984.
 BARTHOLD, W.: *Vorlesungen über die Geschichte der Türken Mittelasiens.* Berlin 1935. 11–102.
 BELLÁR Ildikó: *Ujgurok a mai Kínában.* In: Keletkutatás 1987 63. évf. 24–39.
 BENEDEK István: *Székelytudás, magyar őshaza, tibeti szótár.* Gondolat Bp. 1979.
 Renkő Mihály: *Az ezüstmaszkok türk származására utalnak.* In: Magyar Nemzet 1986 jún. 7. 4.
 6.: *Halotti maszk és sírobulus.* In: Antik Tanulmányok XXXIII. 1987–1988 169–200.
 BLASKOVICH Lajos: *Őshaza és Kőrösi Csoma Sándor célja. Sládium Sajtóvállalat Bp. 1942.*
 CAROLL, D. T.: *Account of the Tsyü-hun in the History of the Chin Dynasty. Chinese Dynasty Histories Translations.* No 4. Berkeley and Los Angeles 1953.
 –Catalogue des manuscrits chinois de Touen-Houang. Bibliothèque Nationale. Paris 1970.
 CHAVANNES, Edouard: *Les Mémoires historiques de Se-ma Ts'ien.* I–V. k. Paris 1895–1905.
 16.: *Documents sur le Tou-kieue (Tiscs occidentaux).* St. Petersburg 1903.
 16.: *Documents chinois découverts par Aurel Stein dans sables du Turkestan Oriental.* London–Oxford 1913.
 CSONGOR Barnabás: *Ujgur írásos kínai szörványok.* In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae. 1947 73–121.
 ZEGLEDY Károly: *Nomád népek vándorlása Napkeltétől Napnyugtáig.* Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár VIII. Sz. Bp. 1969.
 DE GROOT, J. J. M.: *Chinesische Urkunden zur Geschichte Asiens.* I–II. k. Berlin–Leipzig 1921, 1926.
 EGUIGNES, M. Joseph: *Histoire générale des Huns, des Turcs, des Mongols et des autres Tartares occidentaux, avant et depuis J. Chr. Jusque'à présent.* Desaint et Saillant. Paris 1756–1758.
 RUBROUCK, Guillaume: *Voyage dans l'empire Mongol (1253–1258).* Traductions et commentaire de Claude et René Kappler. Payot Paris 1985.
 HERBELOT: *Bibliothèque Orientale.* 1987.
 UKA Tivadar: *Kőrösi Csoma Sándor dolgozatai.* MTA kiad. I–II. k. Bp. 1885.
 BERHARDT, W.: *Chronologische Übersicht über die Geschichte der Hunnen von der spätern Han-Zeit 25 n. Chr. 220 n. Chr.)* In: Belleten IV 1940 387–435.
 5.: *Kultur und Siedlung der Randvölker Chinas.* Leiden 1943.
 RDÉLYI István: *Ázsiai lovasnomádok. Régészeti expedíciók Mongóliában.* Bp. 1982.
 RDY Miklós: *A sumér, urál-áltaji, magyar rokonság kutatásának története.* New York 1974. (I. Rész, 19. ázad.)
 1.: *Belső-ázsiai utam az ujgurok hazájában, Kína Sinkiang tartományban.* New York 1983.
 ANKE, Otto: *Beiträge aus chinesischen Quellen zur Kenntnis der Türkvölker und Skythen Mittelasiens.* Abhandlungen der Königlich Preussischen Akademie der Wissenschaften. Berlin 1904.
 BAIN, Annamarie: *Türkische Turfan-Texte.* VIII. Abhandlungen der Deutschen Akademie der Wissenschaften zu Berlin. Klasse für Sprache, Literatur und Kunst. Berlin 1954.
 5.: *Das Leben im uigurischen Königreich von Qoco (850–1250).* Wiesbaden 1973.
 OUSSET, René: *L'empire des steppes. Attila, Gengis-Khan, Tamerlan.* Paris 1952.
 IDÚ P.–KRISTÓ Gy.–RÓNA-TAS A.: *Bevezetés a magyar őstörténet kutatásának forrásaiba.* I: 1–2. K. Budapesti Tankönyvkiadó. Bp. 1976.

- HANKÓ Ildikó: "Testében él..." A magyarok őshazája. In: Magyarság és Műveltség. (INTART) Bp. 1987 16–31.
 Uő.: Aranyszemes halotti álarc-eredete. Egy érdekes honfoglaláskori temetkezési szokásról. In: Magyar Nemzet 1992. Febr. 6. 11.
 HJORTÖ, Carl.Walander, Herman: *Das Schädel- und Skelettgut der archäologischen Untersuchungen in Ost-Turkistan*. Göteborg 1943.
 KÉPES Géza: *Köbe vésett eposzok. Az Orkhon és Tola folyó mentén*. Bp. 1982.
 KISZELY István: *A turkik hazájában. Antropológus szemmel rokonainknál*. Magyar Nemzet 1986 jún. 30.
 Uő.: *Hol éltek őseink? Magyar kutatók Kelet-Turkesztánban*. Magyar Nemzet 1986 jan. 30.
 Uő.: *Magyar expedíció a joguroknál*. Magyar Nemzet 1988 szept. 24. 10.
 Uő.: *Honnan jöttünk? Elmélet a magyarok őshazájáról*. Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó. Bp. 1992.
 Uő.: *A magyarság őstörténete*. I-II. k. Püski Kiadó Bp. 1996.
 CEY-BERT Róbert Gyula–Csáng Rei: *A huszonnegyedik óra után. Magyar expedíció a jogurok között*. Classic Priting Corporation. Cleveland 1988.
 KLAPROTH, Heinrich Julius: *Fundgruben des Orients*. I-VI. k. Über die Sprache und Schrift der Uiguren. Berlin 1811.
 Uő.: *Abhandlung über die Sprache und Schrift der Uiguren nebst einem Wörterverzeichnis und andere Uigurischen Sprachproblemen aus dem Übersetzungshofe zu Peking*. 1823.
 KÓHALMI Katalin: *A szheppék nomádja lóháton, fegyverben*. Kőrösi Csoma Kiskönyvtár XII. Sz. Akad. Kiad. Bp.
 KÜRTI Béla: *Régészet és őshaza-kutatás*.
 LE CALLOCH, Bernard: *Un témoignage capital sur la vie d'Alexandre Csoma de Kőrös*. In: Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae XLI 1987 83–124.
 Uő.: *Mi volt Kőrösi Csoma Sándor célja?* In: Keletkutatás 1987 ősz 12–23.
 LIGETI Lajos: *A kitáj nép és nyelv*. In: Magyar Nyelv XXIII 1927 293–310.
 Uő.: *A jügarok földje*. In: Magyar Nyelv XXVII 1931.
 Uő.: *Az ismeretlen Belső-Ázsia*. Bp. 1940.
 Uő.: *Sárga istenek, sárga emberek*. Bp. 1943.
 LE COQ, Albert von: *Ergebnisse der königliche Preussischen Turfan Expeditionen*. V–VII. k. Berlin 1922–1933.
 LI YU-T'ch'ouen: *Sin-kiang Wie-wou-eul Ise-zche-kuo wen wou k'ao-kou kong-tso-kai kouang*. (A Sinkiang-Ujgur Terület régészeti kutatása). VII–VIII. K. Wen-wou 1962 11–100.
 MANNERHEIM, C. G. E.: *Among the Saro Yogurs*. In: Suomalais-Ugrilainen Seuran Aikakauskirja. XXV12 Helsinki 1911 8–62.
 Uő.: *A Visit to the Saro and Shera Yugurs*. In: Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki XXVII2 1911 1–70.
 Marco Polo utazásai. Gondolat Bp. 1984.
 MASPERO, Henri: *Les Documents chinois de la 3 expédition de sir Aurel Stein*. London 1953.
 MENGES, Karl Heinrich: *Völkerrundliche Texte aus Ost-Turkistan*. In: Sitzungsberichte der Preussischen Akademie der Wissenschaften. Bd. XXXII Berlin 1933.
 MIKLÓS Pál: *A tunhuangi ezer Buddha barlangtemplomok*. Magyar Helikon Bp. 1954.
 NÉMETH Gyula: *A honfoglaló magyarság kialakulása*. Bp. 1930.
 Uő.: *Kőrösi Csoma Sándor célja*. Bp. 1938.
 Uő.: *Kőrösi Csoma Sándor lelki alkata és fejlődése*. Erdélyi Tudományos Füzetek. 149. Sz. Kolozsvár 1943.
 PELLLOT, Paul: *Mission en Asie Centrale*. Paris 1910.
 Uő.: *Les grottes de Touen-houang*. I-VI. k. Paris 1914–1924.
 Uő.: *Notes on Marco Polo*. I-III. k. Paris 1959–1973.
 Uő.: *Documents conservés à la Bibliothèque National*. Paris 1971. Airs de Touen-houang. CNR 5.
 OSETZKY: *A magyarság török ősei*. Bp. 1977.
 – *A magyarság bölcsőjénél. A magyar-török rokonság kezdete és fejlődése*. Athenaeum Bp. 1914.

- PINKS, Elisabeth: *Die Uiguren von Kanchou in der frühen Sung-Zeit (960-1028)*. In: Asiatische Forschungen XXIV 1968 (Wiesbaden).
 RADOLFF, W.: *Uigurische Sprachdenkmäler. Materiale nach dem Tode des Verfassers mit Ergänzung von S. Malov*. Leningrad 1928.
 RAMSTEDT, G. J.: *Zwei uigurische Runenschriften in der Nord-Mongolei*. In: Journal de la Société Finno-Ougrienne. Helsinki XXX/3 1913. 1–63.
 RÁSONYI László: *Stein Aurél és hagyatéka*. A Magyar Tudományos Akadémia Könyvtárának kiadványa. XVIII. sz. Bp. 1960.
 REGULY Antal: *A dzsungárokról és azoknak a magyarokkal állított faj rokonságáról*. Akadémiai Értesítő 1850.
 RISCH, Friedrich: *Wilhelm von Rubruk. Reise zu den Mongolen 1253-1255*. Leipzig 1934.
 RUDENKO, S. I.: *Die Kultur der Hsiung-nu und die Hügelgräber von Noin Ula*. Rudolf Habelt Verlag. Bonn 1969.
 SCHREIBER, G.: *Das Volk der Hsienpi zur Han-Zeit*. Monumente Serica XII. Sz. 1947.
 SHOGAITO, Masahiro: *A Study of the Chinese-Uigur Wu-Wei-er yüan Yin-jü. Studies on the Inner-Asian Languages*. In: Annals of Foreign Studies Kobe (Nippon) XIV 1983.
 SINOR, Denis: *Introduction à l'étude de l'Asie Centrale*. Wiesbaden 1963 191–291.
 STEIN, sir Aurel: *Sand-buried Ruins of Khotan*. Oxford 1903.
 Uő.: *Detailed Report of Archaeological Explorations of Chinese Turkestan*. The Clarendon Press I-II. k. London 1907.
 Uő.: *Ruins of Desert Cathay*. Ed. Mac Millan London 1912.
 Uő.: *Serindia. Detailed Report of the Exploration in Central-Asia and Westernmost China*. I-III. k. Clarendon Press Oxford 1921.
 Uő.: *Homokba temetett városok. Régészeti és földrajzi utazás Indiából Kelet-Turkesztánba 1900–1901-ben*. Fordította Halász Gyula. Lampel Nyomda Bp. 1908.
 Uő.: *Romvárosok Ázsia sivatagjaiban*. Királyi Magyar Természettudományi Társulat. Bp. 1913.
 Uő.: *Serindia*. The Clarendon Press London 1928.
 Uő.: *Ősi ősvényeken Ázsiában*. I-II. k. Franklin Társulat. Bp. 1932.
 Uő.: *On Ancient Central-Asian Tracts*. 2 The University of Chicago Press 1964.
 SYLVAN, Vivi: *Woolen Textiles of the Lou-lan People*. Göteborg 1941.
 SZENTKATOLNAI BÁLINT Gábor: *Párhuzam a magyar és mongol nyelv terén*. Bp. 1877.
 SZEDERKÉNYI Ferenc: *Ujgur-kun-török-tádzsik stb. népek csoportosulása a történelmi Selyem Út térségében*. Adalaide 1992.
 SZILÁGYI Ferenc: *Kőrösi Csoma Sándor élete nyomában*. Gondolat Bp. 1987.
 THOMAS, F. W.: *Tibetan Documents concerning to Chinese Turkestan*. In: Journal of the Royal Asiatic Society I–VII. K. London 1927–1934.
 THOMSEN, Wilhelm: *Aus Ostturkestans Vergangenheit*. In: Ungarische Jahrbücher V 1925 1–24.
 TOLSZTOV, Sz. P.: *Az ősi Chorezm. Turan Printing Bindery*. Garfield 1986.
 VÁMBÉRY Ármán: *Travels in Central Asia*. 1864.
 Uő.: *Eine Kaside und Uigurischer Schrift und Sprache*. In: Zeitschrift für Deutschen Morgenländischen Gesellschaft. XXI 1867 638–653.
 Uő.: *A magyarság keletkezése és gyarapodása*. Franklin Társulat Bp. 1895.
 ZICHY Jenő gr.: *Keleti kutatások a magyarság eredetének felderítésé érdekében*. Hornyánszky V. Nyomdája. Bp. 1905.
- Embertani jellegű tanulmányok
 BARTUCZ Lajos: *A magyar ember. A magyarság antropológiája*. Magyar föld magyar faj. Királyi Egyetemi Nyomda Bp. 1938.
 Uő.: *A magyarság faji összetétele*. In: Magyar Statisztika Szemle 1939 337–349.

- GRUBB, R.: *The Genetic Markers of Human Immoglobulins*. Springer Verlag Berlin 1970 5-9.
- HENKEY Gyula: *Az emberian és a magyar őstörténet*. In: Forrás XIII/11 1981 90-95; In: Magyar Múlt Sidney 1984/1985 1-10.
- KISZELY István: *A mai magyarság emberiani képe*. In: Élet és Tudomány XXXVIII 1981.
- Uő.: *A magyarság emberianáról*. Kiszely István: Honnan jöttünk? Hatodik Síp Alapítvány. Új Mandátum Könyvkiadó Bp. 1992 193-206.
- Uő.: *Anthropologie de la population Hongrie*. In: Revue de hongrie Bp. 1982/2 34/47.
- LIPTÁK Pál: *A magyarság etnogenezisének paleoantropológiája*. In: Antropológiai Közlemények XIV 1970 85-100.
- Uő.: *A finnugor népek antropológiája*. Uráli népek. Szerk.: Hajdú Péter Bp. 1975 129-137.
- MATSUMOTO, Hideo: *Application of the Gm system to population genetics and anthropology*. In: Journal of the Anthropological Society of Nippon LXXXV 1977 265-280.
- Uő.: *Characteristics of Mongoloid Populations and Immunogenetics of Various Diseases Based on the Genetic Markers of Human Immoglobulins*. In: Immunogenetics VI/1 1988 68-87.
- TONGMAO, Zhao-Gongliang, Zhang: *Genetic Distances Estimated on the Basis of HLA*. In: Acta Anthropologica Sinica III/2 1984 165-170.
- TONGMAO, Zhao-Gongliang, Zhang-Yongming, Zhu-Suquin, Zheng-Ding-yuan-Liu-Qi, Chen-Xia, -Zagh: *The Distribution of Immoglobulin Gm Allozymes in forty Chinese Population*. In: Acta Anthropologica Sinica VI/1 1987 1-9.

Törökség felé mutató nyelvészeti vonatkozások

- GOMBOCZ Zoltán: *Régi török jövevényszavaink*. In: Magyar Nyelv III 1907 17-29, 62-72, 106-116, 153-165, 213-224, 250-262, 307-313, 357-369, 395-406 és a Magyar Nyelvtudományi Társaság Kiadványai. Bp. 1908.
- Uő.: *Die bilgarisch-türkischen Lehnwörter in der ungarischen Sprache*. Suomalais-Ugrilainen Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne XXX. Sz. Helsinki 1912.
- Uő.: *Honfoglalás előtti bolgár-török jövevényszavaink*. Közzétette Ligeti Lajos: Nyelvtudományi Értekezések XXIV. Sz. Bp. 1970.
- KMOSKÓ Mihály: *Gárdázi a törökökről*. In: Századok 1927 149-171.
- LIGETI Lajos: *A magyar nyelv török kapcsolatai és a mai körülöttük van*. In: Magyar Nyelv XLII 1976 11-27, 129-136. - Körösi Csoma Társaság - Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára I-II. k. Bp. 1977.
- Uő.: *Régi török eredetű szavaink*. In: Magyar Nyelv LXXV 1979 26-42, 129-141, 259-273.
- Uő.: *A magyar nyelv török kapcsolatai a honfoglalás előtti és az Árpád-korban*. Akadémiai Kiadó Bp. 1958.
- SÁRA Péter: *A magyar nyelv eredetéről másképpen, magyar-török rokon szavak, szókapcsolatok*. Arculat Bt. Bp. 1994.
- Uő.: *Magyar-török rokonságról. "A magyar nyelv eredetéről másképpen" c. könyv tanulságai*. Püski Kiadó Bp. 1995.

A török rovásírásról fűződő főbb művek

- RADOLFF, W.: *Die alttürkischen Inschriften der Mongolei*. St. Petersburg 1894.
- THOMSEN, V.: *Inscriptions de l'Orkhon, déchiffrées par...* Suomalais Seuran Toimituksia. Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. V. sz. Helsinki 1896.
- VÁMBÉRY Ármán: *Noten zu den alttürkischen Inschriften der Mongolei und Sibiriens*. Suomalais Ugrilainen Seuran Toimituksia - Mémoires de la Société Finno-Ougrienne. XII. Sz. Helsinki 1899.

A magyar népzene lehetséges gyökereiről

- BÁRDI László: *A magyar népzene lehetséges gyökereiről*. Bp. 1987.
- BÁRDI Judit-BÁRDI László: *A magyar népdalok nyomai Kínába vezethetnek*. In: Az ének-zene tanítása XXIX/1 Bp. 1986.

- BÁRDI László: *Őseink nyomában a Távol Keleten*. Pannónia Könyvek. Baranyai Megyei Könyvtár Pécs 1993.
- BARTÓK Béla: *A magyar népdal*. Rózsavölgyi és Társa Kiad. Bp. 1924.
- *Collection of the Uygur Folk Art Design*. Edited by the Xinjiang Branch of China Artist Association. Published by the Xinjiang Art and Photography Press Ürümsi 1988.
- CSAJÁGHY György: *A magyar népzene keleti párhuzama, eredete, őstörténeti vonatkozások*. A harmadik (Tapolcai) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György Bp.-Zürich 1994 13-50.
- Uő.: *Zenénk bölcsője Kelet. (A magyar népzene őstörténete.) A magyar népzene és néhány általánosan ismert népi hangszer keleti párhuzama és eredete az őstörténeti vonatkozások tükrében*. Alexandria Kiadó. Bp. 1996.
- DU YAXIONG: *Az uigur nemzetiség nyugati részének népdalai, a rokon népdalokkal való összehasonlítása és kutatása*. (Kínaiul.) Chinese Music Beijing 1982 December 4 22-25.
- Uő.: *The influence of Hun (Xiong-nu) folk songs in Europe during the ir westward migration*. (A hun (hiung-nu) népdal hatása Európában nyugatra vándorlásuk idején. Kínaiul.) In: Chinese Music Beijing 1984 No 15.
- Uő.: *Comparative Research of Chinese Folk Songs and Hungarian Folk Songs*. Buenos Aires 1985.
- Uő.: *The fifth Construction*. (A kvintváltó szerkezet, kínaiul.) In: Chinese Music 1990 No. 40/8.
- KISZELY István-Cey-Bert Róbert Gyula-Csáng Rei: *A huszonnegyedik óra után. Magyar expedíció a jogurok között*. Classic Printing Cleveland 1989 9-13.
- KODÁLY Zoltán: *Öffokú hangsor a magyar népzeneben*. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. Szerk.: Csutak Vilmos Sepsiszentgyörgy 1929 208-218.
- Uő.: *Néprajz és zenetörténet*. Magyar Zenei Dolgozatok Bp. 1933.
- Uő.: *A népzene ősrétege. A magyarság néprajza*. IV. K. Bp. 1937 15-28.
- LÜKŐ Gábor: *A magyar népdalszövegek régi stílusa*. In: Néprajzi Értesítő XXXIX 1957 5-40.
- Uő.: *A pentaton hangrendszer*. Ethnographia LXXII 1962 277-301.
- POLONYI Péter: *Rokon vonások a magyar és jogur népdalokban*. In: Élet és Tudomány XXVIII 1984 196-197.
- SÁROSI Bálint: *Zenei anyanyelvünk*. Gondolat Bp. 1973.
- Uő.: *Magyar népi hangszerek*. Bp. 1973.
- SZABOLCSI Bence: *Népvándorláskori emlékek a magyar népzeneben*. In: Ethnographia XLV 1934 138-156.
- Uő.: *Őstörténet és népzene. Magyar őstörténet - magyar népzene*. Bp. 1955 133-146.
- Uő.: *Zenei tanulmányúton Kínában*. In: Magyar Zeneművészek Szövetségének Folyóirata. Új Zenei Szemle VII/2 1955 1-6.
- Uő.: *A magyar zenetörténete. Őstörténet, finnugor és török-mongol örökség*. In: A Kultúra Világa. III. k. Bp. 1960 611-613.
- VARGYAS Lajos: *Szibériai hősnékek-elemek a magyar folklórban*. In: Néprajzi Közlemények VI/1 3-15.
- Uő.: *Honfoglalás előtti keleti elemek a magyar folklórban*. In: Történelmi Szemle XX 1979 107-181.
- Uő.: *A magyarság népzeneje*. Zenemű Kiadó Bp. 1981.
- Uő.: *A magyar zene őstörténete*. In: Ethnographia XCI 1982 1-34, 192-236.
- Uő.: *A magyar népzene honfoglalás előtti rétege*. In: Forrás XV/2 1983 52-55.
- Uő.: *A magyar zene őstörténete*. Magyarország zenetörténete. I. K. Akadémiai Kiadó Bp. 1988 27-29.
- VIKÁR László: *Adatok a kínai és magyar népzene kapcsolatához*. In: Új Zenei Szemle VII/2 1955 7-12.
- ZHANG Rei: *Egyes Kínában élő népek dalai és a magyar népdalok hasonlóságának okairól*. (Kínaiul.) Kínai Zenetudomány 1982/2.
- Uő.: *A jogurok zenéjéről*. Kiszely István-Cey-Bert Róbert Gyula-Csáng Rei: *A huszonnegyedik óra után. Magyar expedíció a jogurok között*. Classic Printing Montreal 1988. 9-13.

A szellemi műveltség egyéb elemei

- BASILOV, Vladimir (szerk.): *Nomads of Eurasia*. Natural History Museum of Los Angeles. County Association with the University of Washington Press. Seattle-London.

BOROVKA, Gregory: *Scythian Art*. Reprint Corporation. New York 1967.
 BUNKER, Emma C. et al.: *Anyman's Style Art from East to West*. The Asia Society Inc. Distributed by New York Geographic Society Ltd. New York 1970.
 CZEGLÉDY Károly: *A szakrális királyság a sztyepei népeknél (a kazároknál és magyaroknál)*. In: Magyar Nyelv LXX 1974 11–17.
 ÉRDY Miklós: *A magyar eredetkutatás a történelmi társtudományok "rétegzett" térképeinek tükrében*. A Második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György. Bp.–Zürich 1994 31–72. E tanulmányhoz fűződik ld. még: Kazár Lajos: *Megjegyzések Érdi Miklósnak "A magyar történelmekutatás a történelmi társtudományok "rétegzett" térképének tükrében" című, 1993. 08. 15-én Tabon elhangzott előadásához*. Uabban a kötetben 73–74.
 HÁROSIH, P. P.: *Ornament ná szerszjánúh u voloszjánúh izgyeljtáh pribájkálszkij Burját*. Zápizski Burját-Mongolszko. No I XXIII Ulán Ude 1957.
 HORVÁTH Izabella: *A fehérlófia mesetípus szerkezeti párhuzamai a magyar és török népmesékben*. A Második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület. Szerk. Csihák György Bp.–Zürich 1994 133–143.
 Uő.: *Az előhun és a magyar honfoglaláskori temetkezési szokások*. Uabban a kiadványban 211–214.
 JETTMAR, Karl: *Die frühen Steppenvölker*. Kunst der Welt sor. Bonn 19–64.
 KÁRÁLKIN, P. I.: *Zsiltscse v západnoj Tuve*. Trudii Tuvinszkoj kompleksznoj árcheologoetnograficeszkij ekspedicii. Tom I Moszkva-Leningrád 1960.
 KÖNIG, W.: *Turkmenische Filzteppiche*. Mitteilungen aus dem Museum für Völkerkunde Leipzig Heft X. Leipzig 1962.
 LAUFER Berthold: *The Early History of Text*. In: American Anthropologist XXXII 1930 1–18.
 LE COQ, A. von: *Land und Leuten im Turkenstan*. Hinrichs Verlag Leipzig 1928.
 LINDAHL, D.-KNORR, T.: *The Textiles and Life of the Nomadic and Sedentary Uzbek Tribes of Central Asia*. Basel 1975.
 LU PU: *Designs of Chinese Indigo Batic*. Introduction by Zang Ding. The Publisher Group New York 1981.
 MUKÁNN, N. Sz.: *Kázányszkájá jurtá*. "Kájnár" kiad. Alma Ata 1985.
 RUGYENKO, S. I.: *Pjervij Pázirizskij Kurgán*. Leningrád 1950.
 Uő.: *Kul'turá nászelenijá Gornovo Áltájá v szkifszkeje vremjá*.
 Uő.: *Drevnyje iskusztvo Áltájá*. Moszkva 1958.
 SÖZLÜGÜ, Suslenma: *"Kepenek" Türk geyim...* Ankara 1967 153–154.
 SZABADFALVI József: *A magyar mézeskalácsosság kialakulásának kérdéseiről*. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve. Debrecen 1961.
 ZSDÁNKÓ, T. Á.: *Národnoje ornáment iskusztvo kárákálpákov*. Trudii Horezmszkoj Arceologo-Etnograficeszkij Ekspedicii. III. k. Moszkva 1958.

ARCHIBALD, Georg W.: *Cranes and Rails*. Flerrins, C. M.- Middleton, A. L. A.: *The Encyclopedia of Birds, Facts on File Publ.* New York 1985.
 BOTSCHANTZEVA, Z. P.: *Tulips*. A. A. Balkema Rotterdam 1982.
 CSEFKÓ Gyula: *A tulipán szó és motívum történetéhez*. In: Népünk és Nyelvünk – Szeged I 1929 15–19.
 ÉRDY Miklós: *Kőrösi Csoma és Vámbéry el nem ért végcéljánál az uiguroknál, a kínai Sincsiangban*. Cleveland 1984.
 Uő.: *A magyar díszítőművészet alapelemeinek eurázsiai kapcsolatai*. Árpád Könyvkiadó Cleveland 1987.
 Uő.: *Kutatás az ősi Chorezmében*. In: Folkor és Etnográfia-Debrecen XXXVIII 1988.
 JAGER, E.: *Tulipán elterjedési térkép*. Közlötte Priszter Szaniszló: *A tulipánok vándorútja*. In: Élet és Tudomány XXXV 1980 568–570.
 PETERSZEN, R. T. et al.-Tildy Zoltán: *Európa madarai*. 4 Gondolat Bp. 1986.
 RAPAICS Rajmund: *A magyarság virágai. A virágkultusz története*. Bp. 1932.

Vallás és hiedelemvilág
 BARÁTOSI BALOGH Benedek: *Turáni regék és mondák a világ teremtéséről*. Bp. 1928.
 BERZE NAGY János: *Magyar népmese típusok*. I–II. k. Pécs 1957.
 Uő.: *Égigérő fa. Magyar mitológiai tanulmányok*. Pécs 1958.
 BÁRDI László: *A kínai krónikák és a hun őstörténet*.
 CSENGERY Antal: *Az állási népek ősvallása tekintettel a magyar ősvallásra*. Akadémiai Értesítő IV 1958.
 Uő.: *Tanulmányok a magyar ősvallásról*. In: A Magyar Tudományos Akadémia Évkönyvei IX 1848–1859 és Történelmi Tanulmányok Bp. 1876.
 CEY-BERT Róbert Gyula: *A honfoglaláskori magyar könyv*. A Második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György Bp.–Zürich 1994 307–313.
 DIENES István: *Szellemkultusz, táltoshit, ősvallás*. A honfoglaló magyarok. Bp. 1972 47–66.
 Uő.: *A honfoglaló magyarok lélekhiédelmiei*. Régészeti barangolások Magyarországon. Szerk. Szombati Viktor. Panoráma kiadó Bp. 1978 170–233.
 DIÓSZEGI Vilmos: *A viaskodó táltosbika és sámán állatalakú életlelek*. In: Etnográfia LXIII 1952.
 Uő.: *Adatok a táltos révülésére*. In: Etnográfia LXIV 1953.
 Uő.: *Sámánok nyomában Szibéria földjén*. Bp. 1960.
 Uő.: *Sámánizmus*. Bp. 1962.
 Uő.: *A pogány magyarok hitvilága*. Kőrösi Csoma Sándor Kiskönyvtár IV. sz. Bp. 1967. 2. kiadás Bp. 1978, 3. kiadás Bp. 1983.
 Uő.: *Hoppál Mihály: Sámánizmus in Siberia*. Bibliotheca Uralica. Red. Hajdú Péter. Akadémiai kiadó Bp. 1978.
 DU YAXIONG: *A magyar és kínai népzene összehasonlító kutatása*. Badiny Jós Ferenc kiadása. Buenos Aires 1985.
 Uő.: *A pentatonikus skálák csoportosítása*. A Második (Tabi) Magyar Történelmi Iskola Előadásai és Iratai. A Zürichi Magyar Történelmi Egyesület Kiadványa. Szerk.: Csihák György Bp.–Zürich 1994 145–147.
 HOPPÁL Mihály: *Sámánok. Lelek, jelképek*. Helikon Kiadó Bp. 1994.
 JANKÓ János: *Adatok a sámán vallás megismeréséhez*. In: Etnográfia XI 1900, újra nyomtatták, Bp. 1993.
 LÜKŐ Gábor: *A magyar lélek formái*. Exodus kiad. Bp. 1943.
 KÁLMÁNY Lajos: *Boldogasszony, ősvallásunk istenasszonya*. Akadémiai Értekezések a Nyelv és Széptudományok Köréből. XII/9 sz. Bp. 1885.
 Uő.: *Mitológiai nyomok a magyar nép nyelvében és szokásaiban. A hold nyelvhagyománya*. In: Akadémiai Értekezések a Nyelv és Széptudományok Köréből. XIV/5 Bp. 1887.
 KÓHALMI Katalin (vál.)–BEDE Anna (ford.): *Sámánbók szövegei/Szibéria őslakosságának népköltészete*. Bp. 1973.
 LÁSZLÓ Gyula: *A népvándorlás lovasnépeinek ősvallása*. Kolozsvár 1946. Erdélyi Tudományos Intézet kiadása.
 MAGYAR Adorján: *A csodaszarvas*. A Magyar Adorján Baráti Kör kiadása. Magyar Adorján 1948–1955-ös munkáiból Bp. 1991.
 RADLOFF, W.: *Das Samanentum und sein Kultus. Aus Siberien*. I–II. k.
 SEBESTYÉN Gyula: *A magyar varázsdob*. In: Etnográfia X 1900.
 SOLYMOSSI Sándor: *Keleti elemek népmeséinkben*. In: Etnográfia XXIII.
 Uő.: *Ősi temetkezési mód emléke folklórunkban*. In: Társadalomtudomány 1922 264–280.
 Uő.: *A vasorrú bába és mítikus rokonai*. In: Etnográfia XXXIII 1927.
 Uő.: *A magyar ősvallási elemek népmeséinkben*. In: Etnográfia XL 1929 133–152.
 Uő.: *Az "Égbe nyúló fa"ról szóló mesei motívumok*. In: Etnográfia XLI.
 Uő.: *Népmeséink sárkány alakja*. In: Etnográfia XLII 1931.
 Uő.: *A magyar ősvallás*. Magyar Szemle 1932 104–114.
 Uő.: *A magyar ősi hitvilág. A táltos*. A magyarság néprajza IV/2 k. Bp. 1937 402–449.
 VARGA Zsigmond: *Az ősmagyar mitológia sumir és urál-állási öröksége*. A Hídő Baráti Körének kiadása San Francisco 1956.
 VARGYAS Lajos: *Keleti elemek a magyar néphitben*. In: Antiquitas Hungarica I 1949.